

ÚVAHY O SÚČASNOSTI JOHNA LOCKA¹

FRANTIŠEK NOVOSÁD, Filozofický ústav SAV, Bratislava

Ku každej sociálno-filozofickej koncepcii môžeme pristupovať z troch hľadísk, skúmať ju v troch perspektívach: môžeme ju pochopiť ako spôsob myšlienkového vyrovnávania sa s večnými problémami; s problémami, s ktorými je človek konfrontovaný vždy a všade. Zároveň však večné problémy sú dobovo konkretizované a odrážajú sa v konkrétnych konšteláciách foriem súžitia ľudí. A nakoniec: filozofická koncepcia je nielen v dobe, je i v konkrétnom čase a priestore, vždy je i odpoveďou na páliivé otázky tohto dňa a tohto roku.

I v Lockových úvahách sú prítomné všetky tieto tri momenty: hovorí o večných problémoch sprevádzajúcich všetky podoby spoločenského života, hovorí o základných tendenciách svojej doby a hovorí k svojim súčasníkom o svojich a o ich konkrétnych problémoch. Prítomnosť všetkých týchto dimenzií je viditeľná i v *Dvoch pojednaniach o vláde*. Prvé pojednanie je pre dnešného čitateľa temer nezrozumiteľné, hovoriace o problémoch, ktoré sa zdajú byť úplne antikvované. Druhé pojednanie je však prekvapujúco prehľadné a bezprostredne oslovujúce i súčasného človeka. Na mnohých miestach temer zabúdame, že čítame text spred troch storočí. Historici filozofie sú veľmi nedôverčiví voči všetkým sugesciám aktuálnosti minulého. Nepôjde však zrejme len o ilúziu aktuálnosti. Koniec koncov, jedno z najvplyvnejších diel súčasnej sociálnej filozofie, dielo R. Nozicka *Anarchia, štát a utópia* je v mnohom len renováciou Lockových úvah z *Druhého pojednania*. Súčasnosť Locka nie je teda ilúziou. Veď jedným z význačných znakov každej ozajstnej filozofie je schopnosť odpútať sa od svojho dobového pozadia, zachovať si význam i po zmenách dobových konštelácií sociálnych síl.

Pre Locka, tak ako pre každého skutočného mysliteľa, sú základné problémy, ktoré si kladie, navrhované dobovou situáciou. Stačí uviesť hlavné životopisné údaje (1632—1704) a nemusíme byť príliš veľkými znalcami anglických či európskych dejín, aby nám pripomenuli základné charakteristiky tohto obdobia. Je to doba prechodu a nech už tento prechod charakterizujeme na pozadí ktorejkoľvek filozofie dejín, patrí k nej rozpad tradičných väzieb, štruktúr a hierarchií a postupné formovanie sa nových.

V takýchto obdobiach sa vždy zdá, že sociálny priestor je vyplnený individuami sledujúcimi výlučne svoje osobné ciele. Práve tak aj jednotlivcoví sa zdá, že oporu nachádza len v sebe samom. Chaos, vojna všetkých proti všetkým sa javia ako reálna možnosť, resp. ako faktická skutočnosť spoločenského života.

¹ Všetky príspevky, uverejnené v tejto rubrike, odznali na konferencii, ktorú pri príležitosti 300. výročia vydania Lockovho diela *Dve pojednania o vláde* usporiadal v septembri 1990 Filozofický ústav SAV.

Pre Locka, tak ako pre ostatných mysliteľov tohto obdobia, základnou jednotkou spoločenského života je jednotlivec, individuum.

Je to nová, nehorázne nová myšlienka. Dovtedy sa jednotlivec vždy identifikoval ako príslušník stavu, obce, štátu, cirkvi, etnosu alebo kultúrneho spoločenstva. Individuum ako také bolo úlomkom a výnimkou. Aristotelova téza „štát je prirodzený útvar a je pôvodnejší ako jednotlivec“ sa nebrala ako teoretické tvrdenie, ale ako konštatácia faktu. Idea, že jednotlivec má hodnotu sám osebe, pokiaľ sa vôbec vyskytovala, bola ideou ezoterickou. V 17. stor. sa stáva exoterickou a pre politickú verejnosť sa stáva postupne samozrejmosťou. Od tejto doby obec myslíme ako zoskupenie, zjednotenie indivíduí a štát už nie je niečo, čo predchádza vôli indivíduí, ale to, čo nasleduje z ich vôle.

Sociálny atomizmus, „robinzonáda“, sa môže, a to oprávnene, zdať konštrukciou, čirou myšlienkovou, či dokonca ideologickou fikciou. V novovekom pojme individua, individua ako atómu, je prvok fiktívnosti nepochybne prítomný. Veď každý je vždy aj v zložitej sieti, v zložito prepletených sieťach spoločenských vzťahov. Každý sa predsa narodil v istej rodine, ako príslušník istého etnosu a skôr, než si uvedomil možnosť voľby, bol zapletený do množstva sociálnych väzieb. Hovorí o jednotlivcovi ako takom znamená teda odmyšľať a primýšľať, idealizovať a konštruovať.

Idealizovanie a konštruovanie však nemusí znamenať vytváranie čírych fikcií. Lockov pojem individua má hlboké zdôvodnenie v dobe, ba v realitách moderného života vôbec. Každá hierarchia, i tá nemeniaca sa, musí byť potvrdená a prijatá, musí zdôvodniť svoju existenciu pred súdnou stolicou rozumu individua. A v tomto akte potvrdenia a zdôvodnenia sa zásadne mení podstata spoločenských štruktúr a hierarchií. Z toho, čo bolo dané prírodou alebo posvätené tradíciou, sa stáva niečo *prijaté na základe osobného rozhodnutia*.

Lockov pojem individua vznikol *domyslením* reálnych tendencií spoločenského života a ako taký je legitímnym filozofickým pojmom. Locke nehovorí o faktických podobách ľudskej existencie a prirodzenosti, resp. o faktických podobách väzieb medzi ľuďmi. Hovorí o *podstatných možnostiach*. Podľa jeho názoru práve na rovine podstatných možností je potrebné klásť základné otázky, teda otázky *pôvodu* sociálneho poriadku a otázku jeho *legitimity*.

Základnou významovou jednotkou spoločenského života je individuum. Jednotlivec je nositeľom všetkých práv, zodpovedným výlučne sám pred sebou a osebe. On sám musí súhlasiť so všetkými obmedzeniami, ktoré sa kladú jeho činnosti zvonku. Napriek všetkému zdôrazňovaniu práv, hodnoty a možnosti individua pozadím Lockových úvah nie je *renesančný titanizmus*. Pokiaľ by sme za Lockovými úvahami o človeku hľadali svetonázorové pozadie, tak týmto pozadím bude zrejme *kalvinizmus*, kalvínsky pesimizmus. Dôsledkom prvotného hriechu je základná skazenosť človeka, jeho obmedzenosť a nedokonalosť. Zároveň je však človek i bytosťou slobodnej vôle, prevzal za seba zodpovednosť a povinnosť vyrovnáť sa so svojimi obmedzeniami. Locke je realista. Človeka vidí vo svetle starostí o každodenný chlieb, o uspokojovanie základných životných potrieb. Práve vo sfére každodennosti sa odкрývajú základné problémy, s ktorými je každá ľudská bytosť konfrontovaná a riešenie ktorých nikdy nie je definitívne.

Podľa Locka pre ľudskú prirodzenosť sú charakteristické rôzne *asymetrie*, predovšetkým však asymetrie medzi potrebami a možnosťami uspokojiť ich vlastnými silami. Človek je svojprávy, určujúci sám seba, nie je však *sebestačný*. Sociálnosť človeka je dôsledkom práve tejto základnej *nesebestačnosti*. Nie je teda ničím primárnym a základným, ale druhotným a *vynúteným*. Svoju nesebestačnosť človek prekonáva nadväzovaním spoločenských väzieb rôzneho druhu, vstupovaním do rôznych asociácií, utváraním spoločenstva, obce, štátu.

Človek môže uspokojovať svoje potreby, realizovať svoje ciele len tak, že vstupuje do vzťahu k iným, vytvára rozličné podoby *aliancií* a *asociácií*. Na elementárnej rovine sa rozpory a asymetrie vpísané do ľudskej prirodzenosti riešia výmenami na základe vzájomnosti, reciprocity. Práve v týchto výmenách, v tom, že ľudia sú si navzájom užitoční, vznikajú základné sociálne väzby.

Ranonovoveká sociálna filozofia vychádza z toho, že človek vždy vstupuje do dvoch zásadne odlišných typov sociálnych väzieb, že procesy združovania prebiehajú na dvoch odlišných rovinách. V prvej a základnej rovine máme do činenia s výmenami osobnými a konkrétnymi, s reciprocitami v naturálnej podobe. Práve túto sieť konkrétnych osobných väzieb, výmen a reciprocít teoretici tohto obdobia nazývajú *prírodným stavom*. Je to stav, v ktorom máme možnosť „úplne slobodne riadiť svoje konanie a nakladať so svojím majetkom a so svojimi osobami, ako považujeme za vhodné, v medziach prirodzeného zákona, bez toho, že by sme žiadali povolenie alebo boli závislí na vôli kohokoľvek iného“ (1, s. 140).

Nepotrebujeme teraz podrobne reprodukovat Lockove charakteristiky prirodzeného stavu. Skôr ide o to, že to nie je stav anarchie, vojny všetkých proti všetkým. Nie je to však ani stav idyly, harmonického súladu a zhody. Väzby na základe reciprocity záujmov sú vždy labilné, už len preto, že niet jednotného meradla ekvivalentnosti vymieňaného. Dávam, aby som dostal. Dostávam preto, aby som dal. V dôsledku neprítomnosti všeobecne uznávanej miery ekvivalentnosti, teda v dôsledku vnútorných napätí sa nad sieťou prirodzených osobných a recipročných väzieb medzi jednotlivcami vytvára druhá sieť, úlohou ktorej je udržiavať primárnu rovinu výmen v rovnovážnom stave. Táto druhá sieť vzťahov je však už hierarchická a pozostáva zo vzťahov nadriadenosti a podriadenosti. Locke ju nazýva občianskou alebo politickou spoločnosťou.

Práve pri rozbere vzťahu týchto dvoch rovín sociálneho života sa problém pôvodu poriadku mení na otázku jeho legitimity, jeho oprávnenosti. Lockov problém vlastne znie: ako zdôvodniť oprávnenosť hierarchie, keď do hierarchických a teda nerovných vzťahov vstupujú rovnoprávne bytosti. Vzťah medzi štátom ako základnou sieťou hierarchických vzťahov a prírodným stavom ako sférou reciprocít a ekvivalentných výmen je základným problémom novovekej sociálnej filozofie.

Štát je legitímnym potiaľ, pokiaľ je schopný riešiť možné problémy vyplývajúce z bytostnej asymetrie medzi svojprávnosťou a nesebestačnosťou jednotlivca. Tento rozpor sa totiž rieši tak, že jednotlivec sa podriaďuje neosobnému (dohodnutému) pravidlu — pravidlu, ktoré nepredpisuje individuálne ciele, stanovuje však podmienky, ktoré pri sledovaní svojich osobných cieľov individuum musí rešpektovať. Štát si udržuje svoju legitimitu nie tým, že na-

hradzuje prirodzený stav, ale tým, že ho dopĺňa, odstraňuje výkyvy v neko-
nečnej reťazi reciprocít a ekvivalentných výmen. Štátna moc je tu na to, aby
odstraňovala prekážky brániace činnosti spontánnych síl spoločnosti. Podľa
T. Hobbesa spoločenský poriadok je udržiavaný mocou, násilím. Podľa J. Loc-
ka moc má právo zasiahnuť až tam, kde prirodzený, spontánne vytvorený po-
riadok sa uvoľňuje, tam kde sa reťaz reciprocít a ekvivalentných výmen zasekla.
Otázka, či moc je tvorcom poriadku alebo len jeho strážcom, je i naším dneš-
ným problémom. A ako už mnohí mnohokrát pred nami, i my by sme radi
podľahli ilúzii, že už poznáme definitívnu odpoveď na túto otázku.

LITERATÚRA

1. LOCKE, J.: Dvě pojednání o vládě. Praha, Academia 1965.